

**Διονύσης Σαββόπουλος,
Γιατί τα χρόνια τρέχουν κύμα,
Αυτοβιογραφία, Πατάκη,
Αθήνα 2024, 334 σελ.**

*Έχει μια λάμψη φωτός η κάθε λέξη
Δεν έχει σημασία ποιο άκουσες
Το ιερό ή το συντριμμένο Αλληλούια
Λέοναρντ Κοέν, Hallelujah*

I.

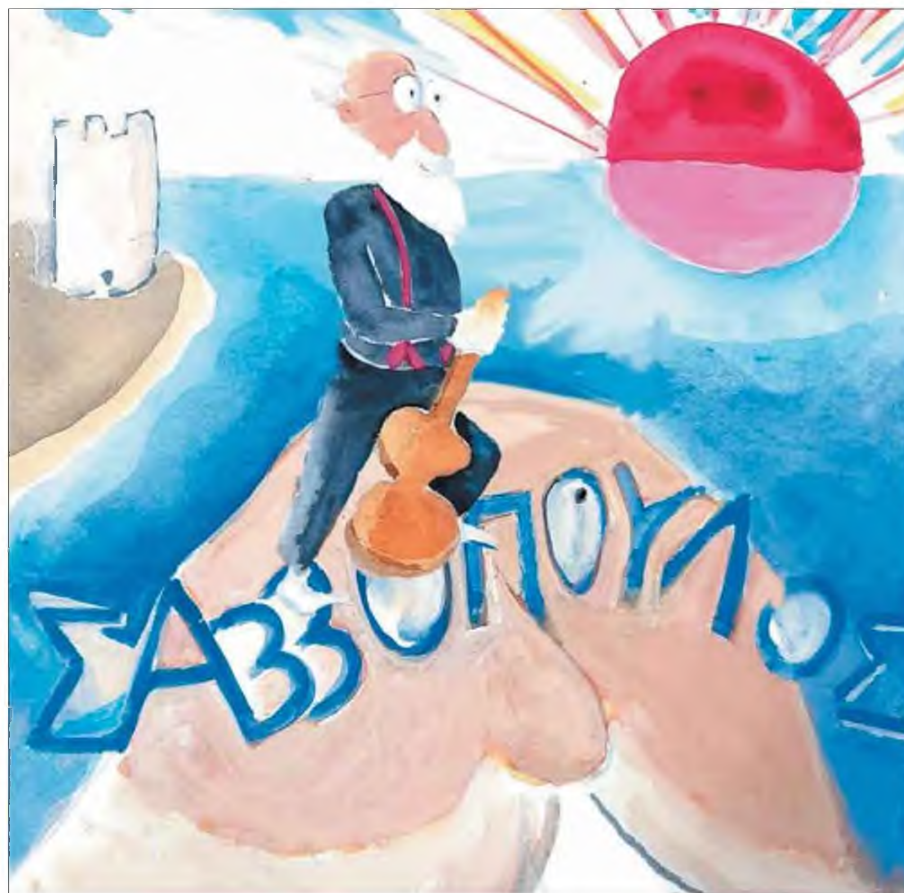
Ακούσαμε το *Φορηγό*, μουσική Νέου Κύματος με φωνή που έφερε περισσότερο στον Γιώργο Ζωγράφο παρά στον Τομ Γουέιτς. Μας τράβηξε από το μανίκι, από το γλυκερό μας περιβάλλον. Τραγουδία τρυφερά, βάλσαμο στις εφηβικές μαιτωσίες μας. Μια «Συννεφούλα», ένα «Μη μιλάς άλλο γι' αγάπη». Αλλά και άγρια κομμάτια, κάπως αλλόκοτα, πρωτόγνωρα, μακριά από το παραδοσιακό Νέο Κίμα, στο οποίο ομνύαμε. Μια Ζωζώ που της σπάσανε τα δόντια, κάτι κορότσια με προδιαγεγραμμένη ζωή μέσα στη δυστυχία, ο Φο Τσι Μιν που κρατιέται στη ζωή από ένα καλάμι. Ποιος τέλος πάντων είναι αυτός ο τύπος με τα γυαλιά του ΙΚΑ που μας αναστατώνει; Σε τι ακριβώς πιστεύει αυτός ο άνθρωπος; Μαύρο μυστήριο.

Ο *Μπάλος* μας στοιχειώσε με το μαραθόνιο δεκαεξάλεπτο ομώνυμο τραγούδι, έναν άθλο που λίγοι (όπως πρόσφατα ο Ντύλαν στο *Murder most foul*) τόλμησαν. Το *Περιβόλι του τρελού*, βαθιά γνωστικό και με ένα εξόφυλλο με αισθητική Beatles τελειώνει με ελπίδα (για εμάς, και παραδόξως και για τους ψυχασθενείς, όπου οι δόλιοι νόμισαν ότι ο δίσκος τους αφορούσε, όπως θα μας διηγηθεί ο Διονύσης Σαββόπουλος). Μετά, το *Βρώμικο ψωμί*, όπου παίζαμε κατασκευαστικά και αέναα τη «Δημοσθένους λέξη». Ακούσαμε τους *Αχαρνής* με μια κρυφή χαρά για την ιερουσία που διακρίναμε. Αμπαλάραμε με προσοχή τη *Ρεζέρβα* που ξεχειλίζει με μουσι-

Τήνελλα Σαββόπουλε!

Από τον ΓΙΩΡΓΟ ΝΑΘΑΝΑΗΛ

Η αυτοβιογραφία του Διονύση Σαββόπουλου, που μόλις κυκλοφόρησε, είναι ένα βιβλίο με τις σκέψεις και τις μνήμες ενός μουσικού και τραγουδιστή, ενός τροβαδούρου, που έχει επηρεάσει βαθιά τους Έλληνες με τα τραγούδια και τη στάση του. Τα τραγούδια του ενσωματώθηκαν στην ποιητική της ελληνικής γλώσσας την οποία εμπλούτισαν με εκφράσεις και ποιητικούς ιδιοματισμούς, η στάση του ήταν ανέκαθεν γενναία, ακόμα κι όταν αποδοκιμάστηκε, στοιχίζοντάς του συχνά τη δημοτικότητά του – και οι μνήμες του, ευνύκωρες, ίσως σε κάποιες γωνιές να χωράνε και εμάς τους ίδιους, που δεν είναι εύκολο πάντα να είμαστε ανστηροί κριτές του, επειδή είμαστε οπαδοί του. Και παλιά και σήμερα και πάντα.

Αλέξης Κυριτσόπουλος / Πατάκη

Ο Διονύσης Σαββόπουλος από τον Αλέξη Κυριτσόπουλο. Από το μικρό κινούμενο σχέδιο που συνοδεύει στο διαδικτυο την έκδοση του βιβλίου του, *Γιατί τα χρόνια τρέχουν κύμα* (Πατάκη, 2025).

κή απ' όλες τις μπάντες, για να τη λιώσουμε εκεί εις την ξένη όπου σπουδάζαμε.

Τον είχαμε μάθει πλέον, ήταν απόμακρα οικείος σε όλους μας. Οι εκπλήξεις (φανταστήκαμε) ότι θα περιορίζονταν πια στο πώς στρίβει η μελωδία με δύσκολα κλειδιά,

πώς ο στίχος αχνοφέγγει ζωγραφίζοντας στο σκοτάδι. Δεν είχε γίνει ακόμη ο Διονύσης της καρδιάς μας, αλλά την είχε κάνει να χτυπήσει δυνατότερα.

Τα *Τρανεζάκια έξω* (μήπως τον ψωνίσαμε από το Pop Eleven; – μία ακόμη μνήμη) άνοιξαν ένα διάλογο

για το αν η δημιουργική πηγή του Σαββόπουλου είχε στερέψει (το μέλλον, όπως πάντα, απάντησε: καθόλου). Το *Μην πετάξεις τίποτα*, που βίωσε κάπως λάθε, είχε μικρά αριστουργήματα (όπως το «Πρεσθλάβες» το οποίο μας θύμισε το ραδιόφωνο των γονιών μας με τις

πορτοκαλιές ανταύγειες από τις ζεστές λυχνίες και τους φωτεινούς σταθμούς με τα ονόματα που είχαν τότε —και ξαναπέκτησαν μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης). Ακούσαμε το *Κούρεμα*, άλλοι με συγκίνηση, άλλοι με θυμό, άλλοι σαν απατημένοι σύζυγοι (περνώντας κάπως στο ντούκου το υπέροχο «Καλοκαίρι»), και πάλι περιμένοντας το μέλλον να αποφανθεί: Όχι, δεν έγινε παραδεισός, όχι, δεν επρόκειτο να άρει τις αμαρτίες του πολιτικού κόσμου, όχι, δεν θα μεταλασσόταν σε ηγήτη της επανάστασης κατά του κατεστημένου. Ήταν ένα καλλιτέχνης, ένας μουσικός που δεν σήκωνε τα χέρια ψηλά σε δύσκολους καιρούς, αλλά εξέφραζε χωρίς περιστροφές τη γνώμη του, ακόμη και αν έτσι ρίσκαρε τη δημοτικότητα του. Ήρθε και το *Ξενοδοχείο*, ένα φορτηγό φορτωμένο με άλλων τραγούδια, ειπωμένα με τον τρόπο του Σαββόπουλου.

Φτάσαμε στην coda (της σύνθεσης, όχι του δημιουργού) με τον *Χρονοποιό*, με διαμάντια ανάμεσα σε μάλλον αδιάφορα τραγούδια. Μετά ήρθε ο *Πυρήνας* και γοητευτήκαμε (αν όχι όλοι, πάντως οι περισσότεροι) από τα απλά και αγνά υλικά που έδωσαν νέα πνοή στα μη-σουξέ («Του Θεού η χάρη μας φυλάει από τα σουξέ», είχε ήδη τραγουδήσει ο δημιουργός τους).

Και επιπλέον ήταν οι ζωντανές συναυλίες, τα λάιβ όπως μάθαμε να τα λέμε: από τα πρώτα μέσα στη χούντα μέχρι τη ρωμαϊκή συναυλία στο Ολυμπιακό Στάδιο, το Μέγαρο με τις πετυχημένες ενορχηστρώσεις των τραγουδιών και το σπάσιμο ενός ταμπού, τη Σφεντόνα, τότε που ο Σαββόπουλος ευχόταν να απογειωθεί η μονγκολφιέρα του Φοίβου Δεληβοριά, τις καλοκαιρινές συναυλίες στην επαρχία όπως μέσα στο βυζαντινό Φρούριο της Κέρκυρας, τη συναυλία στη θεμελίωση του Κέντρου Πολιτισμού Σταύρος Νιάρχος, το Γκαζάρτε, εκεί όπου γεννήθηκε ο *Πυρήνας* και όπου μουσικοί και θεατές κοιτάζονταν ισούψως στα μάτια και μετέχαν και με αυτά.

Οι παραπάνω λίστες δεν είναι εξαντλητικές. Αλλά τι περισσότερο να πω; Η μουσική και η δημόσια παρουσία του Διονύση Σαββόπουλου μας έχουν επηρεάσει όλους βαθιά. Ποιος θα είχε λοιπόν την απαιτούμενη απόσταση ώστε να κάνει «βιβλιοκριτική» στο *Γιατί τα χρόνια τρέχουν κύμα*; Ίσως μόνον ένα νεογέννητο, αλλά μάλλον πρόκειται για υπερβολική απαίτηση. Γι' αυτό,

FocalPoint

Ο Διονύσης Σαββόπουλος στο Άλσος, στο Πεδίον του Άρεως, τον Ιανουάριο του 2020.

τα παρακάτω είναι περισσότερο μία παρουσίαση, συχνά νοσταλγική, και πολύ λιγότερο μια κριτική. Και τούτο, όχι επειδή ο Σαββόπουλος είναι μύθος (άλλωστε κάνει αρκετά στο βιβλίο για να τον ταρακωτήσει από το βάθρο που τον έχει βάλει η φαντασία και η ανάγκη μας), αλλά επειδή ο Σαββόπουλος —σε έναν βαθμό— είμαστε εμείς οι ίδιοι. Με την προσήκουσα οικεία απόσταση, η οποία χαρακτηρίζει τον ίδιο και την πορεία του.

II.

Σε όλη τη δικτατορία είχα ένα μαγνητόφωνο μομπίνας ΑΚΑΙ δικάναλο. Όταν ήθελα να ηχογραφήσω κάτι [...] έστηνα τα μικρόφωνα και πάταγα το κουμπί. [...] Γενάρη του '75 έστειλα τη μαγνητοταινία για βινύλιο με την παράκληση να μη διορθωθεί και να χαραχτεί ως έχει. Είναι ενθουσιαστικό να έρχεται στην επιφάνεια ακέραιο κάτι πού ήταν παραχωμένο και ξεχασμένο. [...] Από το 1965 μέχρι το 1975 εκείνα τα χρόνια μου φαίνονται σκορπισμένα εδώ κι εκεί. Αν όμως ακούσω με την σειρά τα τραγούδια που έγραφα σ' εκείνα τα δέκα χρόνια, τότε βγαίνει κάποιο νόημα, και αποκτά για μένα μία συνέχεια ο χρόνος. Ελπίζω και για τον ακροατή.

Το βινύλιο με *10 χρόνια κομμάτια* κυκλοφόρησε τον Φεβρουάριο του 1975.

Το βιβλίο αυτό είναι χειροτεχνημένο, ένα αληθινό εργόχειρο. Νιώθεις σαν να έχει ξαναστήσει το παλιό ΑΚΑΙ και τα μικρόφωνα, και να ακούς το κλικ του διακόπτη που ανοίγει και ηχογραφεί τις σκέψεις του Σαββόπουλου, αρκετές από αυτές μύχιες. Κατά έναν τρόπο είναι ερασιτεχνικό —σαν τα *10 χρόνια κομμάτια*. Και έτσι πρέπει να διαβαστεί: ακέραιο κι αυτό, χωρίς παρεμβάσεις, μόνο που τα χρόνια είναι ογδόντα και όχι δέκα.

Και τω όντι, έτσι συνέβη: στη σελίδα 285 μας αποκαλύπτει αυτό που φανταζόμαστε από την αρχή: «Και εγώ αυτό το βιβλίο τώρα δεν το γράφω, το διηγούμαι στη συνεργάτιδά μου ή τα λέω στο μαγνητόφωνο». «Ξέρω να γράφω», μας διαβεβαιώνει, «προτιμώ όμως τη ζωντανή αφήγηση». Ανήκει, όπως συμπληρώνει, στην προφορική παράδοση: υπηρετεί μια τέχνη που υπήρχε πριν από τη γραφή.

Οι παρεκβάσεις είναι πολλές (π.χ. από την Άσπα, στον Δεληβοριά, στον Μοροσουλή, στους τρεις μεγάλους καινοτόμους Βαμβακάρη, Τσιτσάνη, Χιώτη), συνήθως ενδιαφέρουσες. Ίσως το βιβλίο να είχε ωφεληθεί από έναν αυστηρότερο επιμελητή: ίσως και όχι. Και δεν είναι μόνο οι μελωδίες που στρίβουν με δύσκολα κλειδιά,

αλλά όπως και τα τρένα —κι αυτά με κλειδιά— αλλάζουν τροχιά, έτσι και οι αφηγήσεις του Σαββόπουλου αλλάζουν συχνά τροχιά, για να ξαναγυρίσουν στην αρχική αρκετές σελίδες αργότερα. Είναι μια μορφή ημ-αυτόματης γραφής. Ορισμένοι θα το βρουν γοητευτικό, όσοι αρέσκονται στους ελεύθερους συνειρμούς, στην περιπλάνηση στους λαβυρίνθους της σκέψης. Άλλοι ίσως ζαλιστούν από τις στροφές, τις εναλλαγές, αυτό το διαρκές μπρος-πίσω της μηχανής του χρόνου. Κανείς, ωστόσο, δεν θα βρει την αφήγηση βαρετή. Κανείς δεν θα πει ότι η ζωή του και το ταλέντο του πήγαν στραφι. Και στην αφήγηση θα βρει και το αναγκαίο τίμημα που πληρώθηκε σε κάθε φάση, βεβαίως βεβαίως.

Και, όχι, δεν στέκει ότι «αυτό που λέμε “Σαββόπουλος” δεν υπάρχει, ότι ο Σαββόπουλος είναι ένας ρόλος που τον έπλασα σιγά με τα χρόνια», όπως λέει ο συγγραφέας στο οπισθόφυλλο. Αυτό δεν κάνουμε άραγε όλοι με τη ζωή μας, ακόμη και όσοι δεν είμαστε κάτω από τα φώτα της ράμπας; Ο ορφανός στίχος του τίτλου του βιβλίου συνεχίζει «και εμείς του δίνουμε ένα σχήμα» αυτό το σχήμα είναι το υφάδι του Σαββόπουλου πάνω στο στημόνι του Νιόνιου. Θα μπορούσε να είναι και ανάποδα, αλλά πόση σημασία έχει;

Δεν έχουμε εγγαστριμύθο εδώ,

Αργέτο Γιόργανου, Ζεφείλια

Ο Διονύσης Σαββόπουλος στη *Cinetis*, το 1973. Απέναντί του, ο σκηνοθέτης Λάκης Παπαστάθης.

ούτε καραγκιοζοπαίκτη. Έχουμε τον Διονύση Σαββόπουλο που μας παίρνει από το χέρι και μας πηγαίνει βόλτα στα χρόνια της ζωής του. Πολλοί διαβάζουν βιογραφίες, ο καθένας για τους δικούς του λόγους. Όσοι όμως θέλουν να το διαβάσουν για να νιώσουν την ηδονή του βλέμματος από την κλειδαρότρυπα, θα απογοητευτούν. Ο Σαββόπουλος τους ανοίγει, γενναία και διάπλατα, την πόρτα της ψυχής του, δεν τοιγκουνεύεται. Φίλε αναγνώστη, έχεις προειδοποιηθεί.

III.

Είναι ο Σαββόπουλος μουσικός, και ποιά εποχή;

Όχι. Για την ακρίβεια δεν είναι μουσικός που πέρασε από την παραδοσιακή οδό της μαθητείας, και δεν είναι μόνο μουσικός. Είναι τροβαδούρος, και αυτόν το τίτλο προτιμά όταν δεν χρησιμοποιεί το «τραγουδοποιός». Σε κάποια άλλη εποχή θα τραγουδούσε στην αυλή του βασιλιά, με ένα καπέλο με φτερά, υφασμένο καλσόν, δερμάτινα μποτάκια και έναν αυλό. Έκτελει, ωστόσο, και χρέη γελωτοποιού στην ίδια αυλή, με την έννοια ότι μόνο οι γελωτοποιοί μπορούσαν να πουν κατάμουτρα σκληρά και σκωπτικά λόγια στον βασιλιά χωρίς να χάσουν το κεφάλι τους. Ξαναγυρίζοντας στο σήμερα, ο Διονύσης Σαββόπουλος συχνά παρεμβαίνει στα κοινά με την κοφτερή και οξυδερκή γλώσσα της γνώμης του. Η

πρόσφατη παρέμβασή του για την εισβολή των Ρώσων στην Ουκρανία ήταν μία ένδειξη ότι ακόμη «το 'χει».

Στο κεφάλαιο «Πώς δεν έμαθα μουσική», ο Διονύσης Σαββόπουλος μας διηγείται τις φιλότιμες προσπάθειές του να ακολουθήσει το ορθόδοξο μονοπάτι για να γίνει μουσικός: «Μικρός έκανα τρία χρόνια βιολί. Διέσχισα τη λεωφόρο με τη θήκη του βιολιού στο χεράκι και τα αλητάκια με έκραζαν ρυθμικά: “Νιόνιο-ψώνιο. Νιόνιο-ψώνιο”. Ήμουν σαν τον Γούντυ Άλλεν σε παιδική ηλικία. Με φακίδες και γυαλιά». Εξήντα χρόνια μετά, θα τραγουδήσει στον *Χρονοποιό*, ανάγοντας την ευαλωτότητα και το μπουλινγκ αντίστοιχα σε επίπεδο χόρας:

Με τη θήκη του βιολιού
στο χεράκι
φλώρος μαθητής
και ξοπίσω το αλητάκι
ο μαύρος πετροβολητής

Ειρήσθω εν παρόδω ότι ο δάσκαλος του βιολιού του μικρού Νιόνιου λεγόταν Επαμεινώνδας Φλώρος. Η μνήμη και η δημιουργία του Σαββόπουλου δεν έχουν πετάξει τίποτα.

Το 1977 κυκλοφόρησαν οι *Αχαρής* με ηχογράφηση του κορυφαίου Γιάννη Σμυρναίου, εξώφυλλο του Κυριτσόπουλου και Δ/νσι του Δ. Σαββόπουλου. Η μουσική ήταν παραγγελία του Καρόλου Κουν για το

Θέατρο Τέχνης. Ο Σαββόπουλος αυθαιρέτησε. Στο εξώφυλλο του δίσκου (βινυλίου) εξήγησε: «καταπαύστηκα με το έργο μεταφράζοντας με δική μου πρωτοβουλία ό,τι ήταν να μελοποιήσω όχι από φιλοδοξία, αλλά δεν μπορώ να γράφω μουσική χωρίς να γράφω και τα λόγια, είναι η φύση της εργασίας μου», όπως άλλωστε επαναλαμβάνει σε αρκετά σημεία του βιβλίου του. Σήμερα μας λέει περισσότερα γι' αυτό, για τη χαρά και τη συγκίνηση που ένιωσε όταν ο Δάσκαλος του ανέθεσε το έργο. Μπήκε, όπως γράφει, σε έναν κόσμο μυθικό, έλεγε και σε όλα. Όταν παρουσίασε το έργο, ο Δάσκαλος και το κονκλάβιο του Θεάτρου Τέχνης (εξαιρέση ο Αρμένης) δεν ενθουσιάστηκαν: «Αν ο συνθέτης μεταφράζει τότε τι δουλειά κάνει ο μεταφραστής;» Ο Σαββόπουλος συνεργάστηκε φιλότιμα με τον μεταφραστή, ο οποίος είχε το «στυλ σοβαρού διανοούμενου», αλλά —όπως θα 'λεγαν σήμερα οι νεότεροι— η χημεία τους δεν ταίριαξε. Ο Κουν απέρριψε το έργο του, ο Σαββόπουλος κλάιν, το πήρε παραμάσχαλα και έφυγε, αποφάσισε να το παρουσιάσει σε ζωντανή παράσταση στην Πλάκα και αργότερα το γύρισε δίσκο.

Εκείνη την εποχή, θυμάμαι, πολλοί, ακόμη και στο ιερατείο του περιοδικού *Ηχος & Ηψι*, θεώρησαν ιεροσυλία ότι ο Σαββόπουλος, το «λαδωμένο μαλλί» όπως τον αποκαλούσαν ενίοτε, τα έβαλε με το ιερό τέρας. Μερικοί μάλιστα έβαλαν και

στοίχημα: σε τριάντα χρόνια οι άνθρωποι θα θυμούνται καλύτερα το θεατρικό του Κουν ή τη δουλειά του Σαββόπουλου; Σήμερα λοιπόν, 47 χρόνια αργότερα, το έργο είναι ακόμη φρέσκο, ακούγεται σαν σημερινό, και από τα σπλάχνα του έχουν βγει πολλοί νέοι (τότε) κανταδόροι, ενώ το θεατρικό ήταν μια καλή ανάμεσα στις πολλές, θαμμένη κάτω από τον κουρνιαχτό της ιστορίας, παράσταση. Οι *Αχαρής* έχουν εμπνεύσει πολλούς νεότερους καλλιτέχνες και έχουν γεννήσει αρκετές ζουμερές εκφράσεις όπως «τώρα με χειρουργεί μία αλλήθωρη νεολαία, μια τσογλανοπαρέα που κάνει κριτική», μόνιμα στη φαρέτρα μας για να μπορούν εύστοχα να χτυπήσουν κέντρο.

Πολλοί, κατά καιρούς, έχουν ασχοληθεί με το ερώτημα κατά πόσον ο Σαββόπουλος εκφράζει την εποχή του. Τόσο πολύ μάλιστα που το ερώτημα δεν έχει νόημα. Στο βιβλίο ο Σαββόπουλος «γράφει» με τη γλώσσα της εποχής μας, μάλιστα χρησιμοποιεί και πολλές εκφράσεις που μπήκαν στη γλώσσα όταν οι σημερινοί πενηντάτηδες ήταν νέοι, όπως «κόβω φλέβες», «έφαγα ήττα», «οι φλασιές που περνάνε». Σε ελάχιστες περιπτώσεις μπορεί ίσως να αστοχεί, π.χ. όταν αναφέρεται «σε παράλληλο σύμπαν». Ωστόσο, πολύ συχνά στην περίπτωση του ξεχνάμε ότι κι αυτός άνθρωπος είναι.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει μια διήγησή του για τα νεανικά του χρόνια η οποία αγγίζει τους μεγαλύτερους για το τι ήταν «ιν» εκείνα τα χρόνια (το «ιν» δεν ήταν «ιν» τότε). Διηγείται για αυτή την κοντόχοντρη μπουκάλια ούισκι που μετατρεπόταν με ένα πράσινο αμπαζούρ στο πιο ιν χειροποίητο φωτιστικό της εποχής. Το ουσίκο ήταν το VAT 69. Ο Σαββόπουλος το αναφέρει ως VAT 64, και ίσως ένας ψυχολόγος να έβρισκε ενδιαφέρον το lapsus σε σχέση με το τραγούδι «Οι Δεκαπέντε (Αμνηστία του '64)» από τα *10 χρόνια κομμάτια*. Αλλά ίσως πάλι αυτό να είναι υπερβολικά βαθύ, άβυσσος — και ίσως κανένα πλάσμα του μυαλού δεν ζει σε τέτοιο βάθος.

Είναι πολλά τα σοφά και τα ορθά που λέει ο Διονύσης Σαββόπουλος σε τούτο το βιβλίο. Στο κεφάλαιο «Λογοκρισία» αναφέρεται στην καινούργια μορφή της, την πολιτική ορθότητα, «κατά την οποία απαγορεύεται να λέμε καθημερινές λέξεις όπως κοντός, χοντρός, φαλακρός»:

Η πολιτική ορθότητα είναι εξουσία. Μια καινούργια διαβολική μπέμπα. Μας επιβάλλει να μην αναφερόμαστε σε γένος, φυλή, χρώμα, καταγωγή [και άλλα πολλά]. Όλοι είμαστε όλα και «δίχως ταυτότητα πια», όπως λέει και η Τάνια. Μα ένας πατέρας που, όσο και να 'ναι, δυσκολεύεται να δεχτεί ότι η κόρη του είναι άντρας δεν αξίζει λίγο χρόνο, λίγη από την κατανόησή μας; Γιατί να του τριβούμε στη μούρη ότι είναι ομοφοβικός, φαλλοκράτης και θλιβερό κατάλοιπο της πατριαρχίας;

Μπορεί για τούτα οι πολιτικά ορθοί καρβουνιάρει να αρχίσουν να τον λιθοβολούν σαν τον Δικαίοπολι, στους *Αχαρνές*. Αλλά φαντάζομαι δεν θα τον νοιάζει γιατί αυτός ετοιμάζεται για τη γιορτή και τη θριαμβευτική Έξοδο.

IV.

Κανένας καλλιτέχνης δεν βγαίνει με παρθενογένεση. Όλοι έχουν επιρροές. Και σχέσεις που τους διαμορφώνουν. Στο βιβλίο αναφέρονται (ή τεκμαίρονται) πολλές, ωστόσο τρεις είναι εκείνοι που αναφέρονται από τον Διονύση Σαββόπουλο ξεχωριστά – «πάνω από όλους», όπως λέει— ως δάσκαλοι του: ο φιλόλογος καθηγητής του κ. Βαφειάδης, στον οποίο μάλλον στέλνει χαιρετίσματα από το εξώφυλλο των *Αχαρνέων*, «διότι με έκανε καλόν στ' Αρχαία»· ο ποιητής Νίκος-Αλέξης Ασλάνογλου, «με τη χαμηλόφωνη και παθιασμένη ποίησή του» με τον οποίο είχε πολλές, θα 'λεγε κανείς, απελευθερωτικές εμπειρίες («Δυσκολεύομαι να αφεθώ. Γενικά το λέω», γράφει αλλού), τις οποίες περιγράφει κάνοντας την επαν-ακρόαση της «Θανάσιμης μοναξιάς του Αλέξη Ασλάνογλου» μια φρέσκια εμπειρία (Κι έτσι εδώ σε ξαναβρίσκω Αλέξη πες μου / Αλέξη πες μου αν με θυμάσαι / το καλοκαίρι έχει τελειώσει / από καιρό έχει τελειώσει / τι ζητάς)· και τον Μάνο Χατζιδάκι, αναφερόμενος στη μουσική ιδιοφυΐα του που τον έκανε να διαλέξει τον προσωπικό του δρόμο και να εκτιμήσει την ελληνική μουσική παράδοση αιώνων, και που άγγιξε την ψυχή του όχι μόνο στα εφηβικά του χρόνια, αλλά και διαρκώς αργότερα. Με τον Μάνο (έτσι τον αποκαλεί) ήταν μέχρι το τέλος και μας διηγείται συγκινητικά την προετοιμασία για να δεχτεί το θανάτο

Ο Διονύσης Σαββόπουλος, τον Δεκέμβριο 2024.

του, όπως την άκουσε από έναν κοινό τους φίλο:

Λίγο καιρό πριν πεθάνει ο Μάνος ζήτησε να του φέρουν μία λαμπάδα στο μπόι του. Τους πήγε σε μία εκκλησία έξω από την Παλλήνη [...]. Τους ζήτησε να στερεώσουν τη λαμπάδα μέσα στο ναό και ύστερα τους έβγαλε έξω να μείνει μόνος του. [...] Τι να σκεφτόταν άραγε ο Μάνος; Έβλεπε τη φλόγα να λιώνει το κερί όλη τη νύχτα και αυτός έτρεχε στα παιδικά του χρόνια; Στα χρόνια της Κατοχής; Αναδρομή στη ζωή του έκανε; Ζημέρωσε, το κερί έλιωσε και ο Χατζιδάκις βγήκε, τους πήρε και γύρισαν στην Αθήνα. Λίγες εβδομάδες μετά, μας άφησε «για το ταξίδι του προς τα άστρα», όπως έλεγε.

Στο βιβλίο οι εξομολογήσεις είναι πολλές, ποταμός καθαρτήριος. Για τα μικρά και τα μεγάλα, αποκαλύπτοντας ένα συνδυασμό ενοχικότητας και σκληρού μετάλλου, ο Διονύσης Σαββόπουλος αναφέρεται σε αυτούς που πίκρανε, ζώντας τε και θεωνότες, και τους ζητά συγγνώμη, θέλοντας να λύσει τον κόμπο και να πάει παρακάτω. Αναφέρεται επίσης και σε πολλούς στους οποίους χρωσται κάτι: ευγνωμοσύνη, γνώση,

χαρά, καθοδήγηση. Ένας από αυτούς που δεσπόζει είναι ο Αλέκος Πατσιφάς της LYRA, ο αντίστοιχος Φιλοποίμην Φίνος της μουσικής, αν και πολύ λιγότερο γνωστός απ' αυτόν. Ο Πατσιφάς που ζωγραφίζεται από τον Σαββόπουλο με το αλάνθαστο αισθητήριό του και την ικανότητά του να αποτυπώνει στο βινύλιο την καλύτερη πλευρά των μουσικών και των τραγουδιστών του. Θα μπορούσε ο Σαββόπουλος να είχε γράψει το βιβλίο μόνο για όλους αυτούς, και μόνο γι' αυτόν το λόγο: Να εκφράσει ευγνωμοσύνη, να συγχωρηθεί και να συγχωρέσει. Η κοινή ζωή του Διονύση Σαββόπουλου με την Άσπα, τη γυναίκα του, έμενε όλα αυτά τα χρόνια στο ημίφως ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο. Στο βιβλίο βγαίνει πλέον στο εκτυπωτικό φως της εξομολόγησης, επιβεβαιώνοντας για μια ακόμη φορά πειραματικά τη θεωρία ότι, όταν οι σχέσεις δεν γίνονται τοξικές, επιβιώνουν. Διαβάζουμε, ελλειπτικά βέβαια, για τα σαράντα κύματα που πέρασε η δική τους σχέση, αλλά άντεξε. Όπως του είχε πει ο Γιώργος Ιωάννου: «η εξομολόγηση είναι καλό γιατρικό». Αυτό το ξεγύμνωμα στο φως δεν είναι το μόνο του βιβλίου, αλλά είναι ένα από τα πιο θεραπευτικά. Η διήγηση κάνει πλήρη κύκλο

και τελειώνει με ένα παραμύθι μαγικού ρεαλισμού (μπορείτε να το ακούσετε στον *Πυρήνα*). Πάλι ένα φορητό παίρνει από την εθνική οδό τον Σαββόπουλο που κάνει ωτοστόπ—μήπως ο οδηγός είναι εκείνος ο ίδιος Τζώρτζης του '60;— και τον πάει σε ένα παραμυθένιο χωριό όπου ετοιμάζονται να γιορτάσουν το Πάσχα. Αυτό το ταξίδι στο μύθο τον κάνει να αναστοχαστεί: «Αυτό το επάγγελμα που διάλεξες μόνος σου το διάλεξες, ουδείς σε υποχρέωσε. Εσύ αποφάσισες να ζεις με τον κόσμο». Ογδόντα χρόνια μη μοναξιάς. Σκέψεις, ωστόσο, που κάνουν τις πίκρες—από δικούς και ξένους— μικρότερες ενώ τις χαρές μεγαλύτερες.

V.

Πολλά έχουν γραφτεί για το αν ο Σαββόπουλος έχει πάρει ψηλά τον αμανέ. Τίποτα τέτοιο δεν προκύπτει από το βιβλίο (ούτε από την εν γένει πορεία του, ας προσθέσουμε). Μήτε ο Θόδωρος Αγγελόπουλος ήταν «η επηρμένη φαλάκρα του ελληνικού σινεμά», μήτε ο Διονύσης Σαββόπουλος είναι ένας απ' υψηλού καλλιτέχνης που ζητάει από τα πλήθη να τον δοξάσουν. Και οι δύο αγάπησαν με πάθος τη δουλειά τους, έφτιαξαν πράγματα που άλλαξαν τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τη μικρή ζωή μας— και ίσως να της έδωσαν και ένα σχήμα. Τους τιμούμε γι' αυτό και—την εποχή της τοξικότητας των σόσιαλ μίντια, που θρέφονται από την κόντρα, την αποκαθήλωση και την ακύρωση— δεν το ξεχνάω με το πρώτο εχθροπαθές ποστ.

Και ναι, είχε δίκιο ο Νικόλας Άσιμος, εκείνη η αλλόκοτη και προικισμένη ύπαρξη, που αποφαινόταν μετά από κάθε συνάντησή τους: «Πάλι άλλα θέλαμε να πούμε και άλλα είπαμε Διονύση». Διότι αυτό το μεγάλο ευχαριστώ, κοινότοπα χιλοειπωμένο, μπορεί να αποκτήσει σχήμα μόνον αν ειπωθεί όπως το διατύπωσε ο λιγομίλητος μπασίστας του Γιώργος Φιλίππιδης, όταν σε ένα ταξίδι για συναυλία στα Γιάννενα και μετά από πέντε ώρες ταξίδι στη διάρκεια του οποίου δεν είχε βγάλει λέξη, ο πολυλογάς και γλαφυρότατος Γιάννης-Μπαχ- Σπυρόπουλος που καθόταν στο πούλμαν δίπλα του τον ρώτησε σαν έφταναν στο ποτάμι: «Φιλίππιδη γουστάρεις ποτάμι;» και εκείνος εν τέλει αποκρίθηκε αργοκουνώντας το κεφάλι: «Δεν βρίσκω λόγια να το περιγράψω». ■